

Otec historie i lží

autor
Vladimír Socha

Hérodotos z Halikarnassu je považován za prvního významného historika antické doby. Velký římský rétor, politik a spisovatel Marcus Tullius Cicero jej dokonce poctil přívzkem „otec historie“. Mnozí jeho současníci ho ovšem obviňovali ze lží, kterými si prý často během psaní vypomáhal

Ze záplavy geniálních řeckých myslitelů antického období vyčnívá nad všechny ostatní pouze několik pozoruhodných postav. Ať už jde o Aristotela, Platóna, Pythagora nebo Hippokrata, nositelé těchto jmen se zapsali do dějin západního myšlení tak výrazně, že se s nimi často setkáváme i dnes. Mnohé z těchto postav znamenaly pro svůj obor takový přínos, že si dokonce vysloužily přídomek „otec“ daného oboru. V případě dějepisu je pro západní civilizaci takovou postavou Hérodotos z maloasijského Halikarnássu (viz slovníček).

Je však třeba zároveň poznamenat, že stejný člověk bývá také někdy nazýván nelichotivou přezdívkou „otec lží“, která je poukazem na rozšířený předpoklad, že si Hérodotos část svých textů jednoduše vybíjel nebo značně přibarvil. Pravdou je, že se nebál přebírat i velmi nevěrohodné údaje, pokud se mu zdály dostatečně zajímavé. Na některých místech ve svých textech pak dokonce sám podrobně rozebíral a komentoval jejich věrohodnost. Trval však na tom, že veškeré informace, které ve svých dílech přinášel, mu byly přímo sděleny místními obyvateli a očitými svědky.

Neúspěšný revolucionář

Ve svém stěžejním díle *Dějiny (Historiés apodexis*, doslova „Výklad zjištěných poznatků“) podal velmi působivý, byť ne zcela objektivní a historicky přesný výklad dějin vzestupu Perské říše a děsivých řecko-perských válek. Za cíl si vytkl nesnadný úkol, kterým bylo zajištění nesmrtelnosti slavným činům velkých postav řecké a perské historie, a to pochopitelně z řeckého úhlu pohledu. Kromě toho v tomto díle popsal

FOTO: Wikipedia

Mgr. Vladimír Socha

je pedagogem a zároveň externím studentem na Přírodovědecké fakultě UK. Působí jako popularizátor paleontologie a archeologie, překládá knihy s touto tematikou a je autorem knihy *Encyklopedie dinosaurů ve světle nejnovějších objevů*. Přispívá do populárně naučných časopisů a jiných médií a přednáší laické veřejnosti.

O autorovi

🏠 Hérodotos v první knize Dějin velmi podrobně popsal, jak v Babyloně probíhal trh s budoucími manželkami. Na základě popsaného příběhu pak v roce 1875 britský malíř Edwin Long namaloval jedno ze svých nejslavnějších pláten

také do té doby nejucelenější a neúplnější popis tzv. ekumena (*oikúmené*), tedy Řekům známého světa. Hlavní pásmo knihy, které zahrnuje vylíčení nepřátelství mezi Řeky a barbary a boje svobody s otroctvím, je prokládáno množstvím různě dlouhých odboček. V nich se autor věnuje zeměpisným údajům, zvyklostem a náboženství místních obyvatel, popisuje také místní pozoruhodnosti a přináší nárys dějin daných států a území. Čerpal přitom i ze starších jemu dostupných pramenů, z nichž některé jsou dnes již zcela nebo částečně ztraceny. Rozsáhlý spis byl později rozdělen alexandrijskými gramatiky do devíti knih a ty byly pojmenovány podle řeckých múz. Přestože jsou dnes Dějiny pokládány za jedno z nejlepších starověkých historických děl, o jejich úrovni se nelichotivě vyjadřovali již někteří soudobí učenci ve starověku.

🏠 Ruiny starověké Persepole – hlavního města perské říše

Řecko-perské války

Tak je nazývána série vleklých konfliktů mezi řeckými městskými státy a mnohonárodnostní Perskou říší, odehrávající se v letech 499 až 448 př. n. l. Války byly vyvolány snahou Peršanů o vojenskou ovládnutí řeckých městských států po událostech tzv. iónského povstání, kdy se některé maloasijské řecké státy vzepřely perské nadvládě. I přes výraznou materiální a početní převahu ohromné Perské říše skončila tažení velkokráľů Dareia I. a jeho syna Xerxa I. velkým nezdarem. O důvodech této poměrně překvapivé skutečnosti se přitom spekuluje dodnes. Řekové byli sice ve výrazné materiální a početní nevýhodě, převyšovali však své protivníky v bojových kvalitách i morálce. V sérii významných bitev u Marathónu (490 př. n. l.), Salamíny (480 př. n. l.) a Platají (479 př. n. l.) dosáhli odhodlaní Řekové rozhodujících vítězství a i přes mnohé dílčí nezdary a značné vyčerpání svých zdrojů donutili nakonec perská vojska k ústupu. Válečný konflikt zakončil s odstupem doby až tzv. Kalliův mír z roku 449 př. n. l. Později byla řecká vítězství glorifikována a stala se bezmála mytickou událostí, opěvovanou umělci po celá další staletí. Velkou zásluhu na tom měl právě Hérodotos, jehož jméno je dnes s tímto významným válečným konfliktem nerozlučně spjato. Jeho dílo je totiž bezpochyby nejdůležitějším pramenem, který nám umožnil rekonstruovat dávné události tohoto konfliktu.

Hekataios

Hekataios z Milétu (asi 550–480 př. n. l.) byl jedním z nejvýznamnějších starověkých zeměpisců a historiků (logografů). Bývá považován za zakladatele popisné geografie. Pocházel ze starého aristokratického rodu a jeho největší zálibou bylo cestování a shromažďování geografických i historických poznatků. Mezi vrcholná díla tohoto muže patří Rodokmeny (*Genealogiai*), prozaický výklad mytických a historických příběhů, seřazených chronologicky podle generací (jedna generace zde trvá zhruba 40 let). V tomto díle se Hekataios snaží poměrně jednoduchým až primitivním způsobem racionalisticky vysvětlit staré mýty (například Kerberos je v jeho podání jedovatý had, nazývaný Hádův pes, protože přivedl mnoho lidí do hrobu). Shromáždil zde také rodokmeny bájných aristokratů a hrdinů. Dalším významným dílem tohoto autora je Cesta kolem světa (*Periégesis*), což je vlastně zeměpis země v okolí Středozemního moře a tedy popis celého Řekům tehdy známého osídleného světa. Součástí a doplňkem Cesty kolem světa měla být také mapa světa, vytvořená snad podle předlohy Anaximandra z Milétu (asi 610–546 př. n. l.). Obě díla se zachovala jen ve zlomcích a jako zdroj informací je pro své Dějiny použil Hérodotos.

odejít do exilu na ostrov Samos. Po nějaké době se vrátil a znovu se účastnil povstání, které již bylo úspěšné.

Kolem roku 447 př. n. l. však pocítil, že v rodném městě není příliš populární, a raději odešel do Athén. Jak vyplývá z historických pramenů, Hérodotos zde nezáhalel a navázal styky s mnoha významnými osobnostmi, včetně dramatika Sofokla (asi 497–406 př. n. l.) a státníka Perikla (asi 500–429 př. n. l.). Již v Athénách vzbudil značnou pozornost veřejným předčítáním svého díla a dokonce byl za tuto činnost honorován finanční odměnou z městské pokladny. Ani zde však nepobýval trvale, po čase odešel do tehdy nově založené řecké kolonie Thúrie (Thourioi) na území jižní Itálie. Zde zhruba od roku 444 př. n. l. dlouhodobě žil a působil, a to až do své smrti.

Cestovatel a pozorný vypravěč

Hérodotos ostatně vůbec často cestoval a navštívil i pro antické Řeky tak vzdálené oblasti, jako byl ptolmaiiovský Egypt (první nilské prahy), četné oblasti Mezopotámie (Babylon) nebo severní břehy Černého moře. Všechny tyto cesty mu umožnily získat potřebný vhled a podklady pro své celoživotní dílo. To Hérodotos vydal v kompletní podobě někdy mezi roky 430 a 420 př. n. l. a brzy poté zřejmě zemřel. Pochován byl v Thúriích nejspíš kolem roku 425 př. n. l.

Není překvapující skutečností, že vlastní podoba Hérodota dnes není známá. Můžeme pouze předpokládat, že šlo o bohatého muže z vyšších vrstev a chodil tedy na svou dobu dobře ošacen, snad uprostřed družiny průvodců. Je jisté, že pouze velmi movití lidé si tehdy mohli dovolit vyrážet na daleké cesty, které podstupoval. Velmi nákladná byla samotná doprava, kromě toho však bylo třeba mít také vlivné přátele,

Řekovými „mravenci“ byli svišti himálajští, žijící v jisté odlehle části současného Pákistánu

Podle většiny dostupných pramenů pocházel Hérodotos (nar. kolem roku 483 př. n. l.) z poměrně vlivné a zámožné rodiny, jeho otcem byl jistý Lyxes a matkou Dryo. Budoucí „otec historie“ měl ještě bratra Theodora. Byl také nejspíš příbuzným tehdejšího epického básníka jménem Panyassis. Maloasijské město Halikarnasos se tehdy nacházelo na území Perské říše a je možné, že již v dětských letech slyšával Hérodotos vyprávění očitých svědků o mohutné perské invazi do Řecka a například také o přípravách místní perské flotily. Jako talentovaný a aktivní mladík se zde zřejmě zapletl také do politiky, a to ne právě šťastným způsobem. Pocházel z aristokratické rodiny, stojící v opozici vůči tehdy vládnoucímu tyranovi. Zapojil se proto nejspíš do pokusu svrhnout tohoto muže jménem Lygdamis, vládnoucího s podporou Persie. Pokus však selhal a Hérodotos byl nucen

pod jejichž přímluvou a ochranou mohl bez větší osobního rizika navštívit různé starověké země. O Hérodotově uspokojivé finanční situaci svědčí také fakt, že se mohl plně věnovat svému časově náročnému výzkumu a nebyl vázán žádnými vedlejšími povinnostmi. Také dostatečné vzdělání, které mu umožnilo číst a tvořivě psát, bylo jistě poměrně nákladnou záležitostí.

Hérodotos si vysloužil obdiv mnoha svých současníků i pozdějších následovníků díky svému živému vypravěčskému stylu i nebývalé pozorovací schopnosti. Do Dějin díky tomu zapracoval velkou měrou zajímavé skutečnosti, které by nejspíš pozornosti většiny jeho kolegů zcela ušly. Ve své nejzákladnější podobě představuje toto dílo vlastně jakýsi přehled dějin dynastického panování čtyř významných perských kráľů – Kýra II. Velikého (asi 557–530 př. n. l.), Kambýsa II.

Arimasové – legendární národ žijící na severu Skythie zhruba v oblasti pohoří Ural. Dle různých pověstí šlo o jednooké bojovníky, často se utkávající s mytickými gryfy o zlaté poklady v horách Střední Asie. O tomto národu psal legendární řecký básník Aristeas již v 7. století př. n. l., jeho vyprávění pak převzal do Dějin také Hérodotos. Podle tohoto podání mělo jít o zuřivě bojovníky, prakticky nepřetržitě válčící se svými sousedy.

Halikarnáossos – přístavní město na jihozápadním pobřeží Turecka (někdejší Malé Asie), založené kolem roku 1 000 př. n. l. V 7. století př. n. l. jej kolonizovali Dórové. Za perské a římské nadvlády bylo hlavním městem Kárie. Proslulo mimo jiné také tím, že zde byla po roce 353 př. n. l. postavena monumentální hrobka perského satrapy Mausóla (odtud pojem mauzoleum). Nejslavnějším starověkým rodákem Bodrumu, jak se dnes město v provincii Muğla nazývá, byl právě Hérodotos.

Herakleion – též Iraklion, dnes hlavní město řeckého ostrova Kréta. Nejstarší dějiny tohoto významného přístavního města spadají až do mínojské doby, zhruba kolem roku 2 000 př. n. l. Již v té době zde vznikala slavný palác v nedalekém Knóssu. Kolem roku 1 100 př. n. l. osídluje město řecké kmeny a dávají mu současný název.

Xerxés I. (486–465 př. n. l.) – perský velkokrál z rodu Achajmenovců, jehož jméno v překladu znamená „vládce hrdinů“. Jako syn Dáreia I. byl veden k touze po odplatě odbojným Řekům a proslul jako iniciátor ohromné válečné výpravy, která byla zahájena na jaře roku 480 př. n. l. Skončila však fiaskem a ponižujícími válečnými podmínkami ze strany Řeků. Xerxova vláda vyústila jeho zavražděním rukou vlivného dvořana Artabana, který pak dosadil na trůn jeho syna Artaxerxa I.

(asi 530–522 př. n. l.), Dáreia I. (521–486 př. n. l.) a Xerxa I. (486–465 př. n. l.). Stal se také vůbec prvním cizincem, který přehledně vyložil dějiny Egypta. V některých ohledech se však nepochybně mýlil. Například stavbu gigantické pyramidy faraona Chufua v Gíze pokládal za dílo velkého počtu nebohých otroků, samotného panovníka (řecky zvaného Cheops, vládl kolem r. 2 600 př. n. l.) pak za tyрана, zatěžujícího své poddané i rodinu neúměrnými požadavky a nucenými pracemi. Podle Hérodota pracovalo na stavbě Velké pyramidy asi sto tisíc otroků po dobu zhruba 20 let. Dnes však víme, že na stavbě pracovalo podstatně méně lidí – asi 10 až 30 tisíc – a především nešlo o otroky, nýbrž o kvalifikované dělníky, žijící na obřím sídlišti přímo u stavenišť. Je snadné pochopit Hérodotovy nadsazené údaje – Řek musel být tvář v tvář jednomu z divů světa, který při původní výšce 146 metrů měl hmotnost až 5 milionů tun, nepochybně ohromen. Vždyť stavba, která byla až do 80. let 19. století nejvyšší stavbou na světě, měla za sebou již v jeho době celých 21 století existence!

Vzor antických historiků

Autor detailně popisuje způsob, jakým perští vládci přecházeli ke zvyku rozšiřovat své území dobytými válkami a jak jejich smýšlení o světě přivodilo perský nezdar při pozdějších válkách s Řeky. Je možné, že první tři knihy byly původně skutečnými dějinami Persie, zatímco poslední kniha (věnovaná Xerxovi) je ve skutečnosti vlastně historickým popisem řecko-perských válek. V tomto ohledu má dílo výjimečné postavení, neboť je jedním z nejstarších a nepočetných dochovaných záznamů o vzrůstu perské moci a počátcích i důvodech velkého válečného konfliktu. Ten byl v době známém autorově podání představován jako souboj mezi silami ztročující východní říše (achajmenovská Persie) a svobodnými „demokratickými“ Athénany s jejich spojenci. Bez Hérodotova výkladu by pro současné historiky bylo značně obtížné orientovat se v komplikované spleti vztahů jednotlivých řeckých obcí, Peršanů a dalších aktivních stran velké války. Jeho výklad je plastický, živý, a přestože pochopitelně straní Řekům – také relativně objektivní. Hérodotův živý a realisticky zaměřený styl psaní se proto stal vzorem přinejmenším pro celou antickou historiografii. Sám autor nepochybně mluvil s očitými svědky a přeživšími účastníky řecko-perských válek a ve většině případů byl schopen rozlišit fakta od pusté fantazie.

Dějiny byly psány iónským dialektem klasické řečtiny a doba jejich vzniku spadá do 50. až 20. let 5. století př. n. l. Kromě nesporného faktu, že se jedná o jedno ze základních děl počínající západní literatury, jsou Dějiny také nenahraditelným zdrojem informací o tradicích, politice, geografii a konfliktech, odehrávajících se v dané době ve Středomoří a v západní Asii. Jde zřejmě o první obsáhlou řeckou prózu, která se dochovala vcelku až do

v podobě tragických básníků, od nichž převzal dramatický pohled na svět v zajetí dvou osudových znesvářených mocností. Určitým zdrojem a objektem nápodoby byl pro něj zřejmě také sám epický básník Homér, žijící o několik století dříve. Stejně jako Homér těžil z tradice kočovných pěvců - básníků, Hérodotos byl jakýmsi završením iónské tradice vypravěčství, shromažďování pramenů a dějin ústně tradovaných z generace na generaci. Při svých nákladných výpravách získával informace z mnoha různých zdrojů, prohlížel knihovny a dělal rozhovory s místními pamětníky. Všiml si i tak delikátních věcí, jako byli zkamenělí živočichové (například schránky druhohorních hlavonožců amonitů a otisky prvků nummulitů ve stavebních blocích pyramid), přestože pochopitelně nerozpoznal jejich organický původ a stáří. Podle svých vlastních slov psal o válečných i dalších událostech proto, aby neupadla v zapomnění památka na slavné činy skvělých mužů, a to zejména velkých řeckých bojovníků.

Hérodotos však neměl snahu jen o zachování dějinných údajů a objektivní zkoumání minulosti; v jeho díle se odráží také náboženská víra v jakýsi božský přirozený řád věcí. Autor Dějin byl zřejmě přesvědčen, že v otázce rovnováhy moci vládců hraje velkou roli božská vůle. Když se některý z nich stal příliš mocným, byla to pro Hérodota *hybris* („zrupnost“); ta vzbuzovala závist bohů (*fitonos théon*) a následně byl panovník jejich vůlí sražen, aby byla obnovena rovnováha. Tento motiv se u Hérodota objevuje jako mocný činitel. ...

Hérodotův přínos světové historii je dobře znám; méně povědomá je jeho role, kterou sehrál jako informátor o soudobé vědě a povaze antického světa své doby. V mnoha případech však zabředá do spekulací a ne vždy jsou jeho stanoviska zcela správná. Zmiňuje například, že každoroční záplavy Nilu jsou podle některých učenců

Hérodotos se nebál přebírat i velmi nevěrohodné údaje, pokud byly zajímavé

současnosti. Přesto měl i Hérodotos své četné předchůdce, mezi něž například patřil Hekataios z Milétu (asi 550–480 př. n. l.), který stejně jako „otec dějepisu“ hodně cestoval a proslul také jako průkopník geografie. Z jeho díla se však dochovaly víceméně jen útržky. Hérodotos některé Hekataiovy informace zřejmě opsal, a to třeba v kuriózním případě popisu hrocha, krokodýla a bájného fénixe. Přestože měl Hérodotos kritický přístup ke svým pramenům, nevyhnul se ani nesmyslům a tradičním mýtům. V jeho díle se tak kromě fénixe píše také o bájných gryfech nebo jednookých arimaspech.

Spekulující historik

Za mnohé podněty a literární styl vděčil „otec dějepisu“ především athénským dramatikům

způsobovány táním sněhu a ledu kdesi daleko na jihu. Hérodotos se tomu podivuje a konstatuje, že nevidí možnost, jak by mohl nejteplejší jemu známý kontinent – Afriku – pokrývat sníh. Jeho vlastní složitě vysvětlení pak pracuje s myšlenkou, že pouštní saharské větry ovlivňují dráhu slunce nad touto částí světa. Díky Hérodotovým záznamům pak také víme, že již v jeho době se feničtí plavci pokoušeli částečně obeplout Afriku (dle jeho záznamů na ně při plavbě na západ svítlo slunce zprava), a samotnému autorovi byla dobře známa také indická civilizace. Jeho záznamy o Indii dokonce patří k nejstarším dochovaným svědectvím o této velké jihoasijské zemi z pohledu cizince. Právě geografie byla v Hérodotově díle velmi významnou složkou jeho bádání a autor věnoval zeměpisným úvahám a detailům množství prostoru.

Záhada „chlupatých mravenců“

Některé z novějších archeologických výzkumů navíc potvrdily dříve neuznávané Hérodotovы údaje o velikosti, bohatství či poloze různých zeměpisných objektů. To se týká například velikosti města Gelonu v někdejší Skythii, o kterém dějepisec napsal, že má tisícínásobek rozlohy bájně Tróje. Značná velikost tohoto sídliště byla archeologickým výzkumem potvrzena až v roce 1975. Nové výzkumy také potvrdily dávné Hérodotovo tvrzení, že egyptské město Herakleion bylo založeno v období vlády egyptské Nové říše. Zajímavým zjištěním však bylo zejména pravděpodobné rozluštění záhady Hérodotových „chlupatých mravenců“ z třetí knihy jeho Dějin. Historik

zde zmiňuje, že v dalekých východních částech Perské říše na území dnešní Indie žije podivná rasa „chlupatých mravenců“ o velikosti lišky, vykopávajících si v tamních pouštích své nory a chodby. Podle Hérodotových záznamů při tom vyhrabávali zlatý prach, kterého je v oblasti značné množství, a místní domorodí obyvatelé jej pak pravidelně sbírali.

Na první pohled nesmyslnou báchorku uvedl na pravou míru až francouzský etnolog a objevitel Michel Peissel (nar. 1937). Ten přišel s tvrzením, že těmito Řekovými „mravenci“ byli nepochybně svišti himálajští (*Marmota himalayana*), žijící v jisté odlehle části současného Pákistánu. Půda zdejší náhorní plošiny Deosai je skutečně bohatá na zlatý prach,

který svišti vynášejí na povrch při hloubení svých dlouhých chodeb. Příslušníci zde žijícího kmene Minaro vědci potvrdili, že zlato z ústí svištích nor sbírají již po celé stovky generací. Zprávy o tomto zlatě byly ve starověku zřejmě dost rozšířené, neboť o stejné události referuje také pozdější římský přírodovědec Plinius Starší (23–79 n. l.) ve svém stěžejním díle *Historia Naturalis* (Přírodní dějiny). Jak navíc Peissel zjistil, dávná perská slova pro sviště a „horského mravence“ se navzájem značně podobala, a právě to mohlo vést řeckého dějepisce, který zřejmě persky neuměl a byl odkázán na své četné překladatele, k osudné mylce. Hérodotos však také zmiňuje schopnost „horských mravenců“ obklíčit a sežrat plně vzrostlého velblouda, což je nepochybně nesmysl. Pravděpodobně šlo o děsivou historku úmyslně tradovanou místními obyvateli, aby odradili potenciální zájemce od hledání ložisek zlata v jejich domovině.

Hérodotos dobře chápal, jak důležité jsou pro každý stát jeho vlastní dějiny a zejména schopnost je uchovávat a znovu se k nim v příhodnou dobu vracet pro radu i poučení. Stal se autorem prvního moderního pojednání o dějinách a složitém vývoji vztahů mezi lidskými společnostmi a jednotlivými národy. Byl nepochybně průkopníkem v mnoha ohledech – například jako samostatně uvažující autor, historik realisticky posuzující své prameny nebo nadmíru všímavý cestovatel. Světu zanechal velký odkaz v podobě ustavení základů moderní dějepisné práce a nevsední popis jedné z prvních velkých válek mezi starověkým „východem“ a „západem“. Je pochopitelné, že ani Hérodotos se nemohl vyhnout jistým zjednodušením a občas do jeho monumentálního díla – čerpajícího ve velké míře z ústního svědectví pamětníků – prosakuje i jistý vliv propagandy nebo v lepším případě jen zveličování skutečnosti. Přesto antičtí i současní historikové považovali a považují jeho dílo za nejvyšší soudobou dějepisnou práci. Hérodotos je pro nás „otcem dějepisů“ zcela zaslouženě. ■

► Ve třetí knize Dějin se Hérodotos zmiňuje o podivné rase „chlupatých mravenců“, která žije ve východních částech Perské říše (území dnešní Indie). Ze jde o obyčejného himálajského sviště, zjistili až vědci ve 20. století

Seriál: Velké postavy vědy

Tento článek je devatenáctým ze série textů o slavných vědeckých osobnostech, s nimiž se v našem časopise pravidelně setkáváte.

Svět 4/10 – Wilhelm C. Röntgen

Svět 5/10 – Dmitrij Ivanovič Mendělejev

Svět 6/10 – Albert Einstein

Svět 7–8/10 – Hippokratés

Svět 9/10 – Maria Curie-Skłodowska

Svět 10/10 – Hérodotos

Svět 11/10 – Jan Evangelista Purkyně

V dalších číslech se dočtete například o těchto slavných vědcích: Robert Koch, Michail Vasilijevič Lomonosov, Claudius Galén nebo Andreas Vesalius.